

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК

STATE LANGUAGE

*Асанакунов Такабай Абдыбекович
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Кыргыз билим берүү академиясы*

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУДА СӨЗДҮК
МИНИМУМДУН МАЗМУНУН ОПТИМАЛДАШТЫРУУ**

*Асанакунов Такабай Абдыбекович
кандидат педагогических наук, доцент
Кыргызская академия образования*

**ОПТИМИЗАЦИЯ СОДЕРЖАНИЯ СЛОВАРНОГО МИНИМУМА ПРИ
ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ КАК НЕРОДНОМУ**

*Asanakunov Takabai Abdybekovich
Candidate of pedagogics, docent
Kyrgyz Academy of Education*

**OPTIMIZATION OF CONTENT OF DICTIONARY MINIMUM
IN TEACHING KYRGYZ LANGUAGE AS THE SECOND LANGUAGE**

Аннотация: Макалада окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тили сабагын натыйжалуу окутуунун шарттары каралган. Мамлекеттик тилди алгач үйрөтүп, окута баштаган учурдан тартып эле, өзү жана курчап турган айлана-чөйрө, дүйнө, турмуш кубулуштары жөнүндө окуучуну жөнөкөй деңгээлде маалымат билүүгө үйрөтүү максаты коюлган. Бул учурдагы лексикалык минимум окуучу текстти окуп, мазмунун түшүнүүгө, суроолорго кыргызча кыскача жооп берүүгө мүмкүндүк берээри айтылган. Демек, баштапкы мезгилде окуучулар лексикалык минимумдун жардамы менен кыргызча жөнөкөй формада пикир алышуусу керектигин, ал эми лексикалык минимум ушундай кепти түзүүдөгү көмөкчү механизм экендиги аныкталган. О.э. кыргыз тилин окутуу боюнча сөз-

дүк минимумду изилдөө иштерин жүргүзүү бүгүнкү күндүн бирден-бир талабы катары эсептелиши зарыл экендиги тууралуу сөз болот.

Аннотация: В статье рассматриваются эффективные условия обучения кыргызскому языку в школах с русским языком обучения. При обучении государственному языку ставятся следующие цели обучения перед учащимися: получение элементарной информации и знаний об окружающей среде жизненных ситуациях. При этом определяются роли лексического минимума в процессе чтения текста учащимися, понятие его содержания и ответы на кыргызском языке на поставленные вопросы. Значит, на начальном этапе обучения учащиеся с помощью лексического минимума используют элементарные формы общения, а лексические ми-

нимумы выступают как механизм составления речи. Изучения словарного минимума при обучении кыргызскому языку – один из приоритетных задач сегодняшней методики обучения любого языка как неродного.

Annotation: *In this article revised effective conditions of learning Kyrgyz language in schools with Russian language learning. During teaching the state language next learning goals put in front of the students: receiving basic information and knowledge about the environment and life situations. Identified the role of lexical minimum in the process of reading the text by the pupils, the concept of its content and the answers in the Kyrgyz language to questions. It means, at the first stage of teaching pupils with the help of lexical minimum use elementary forms of communication and lexical minimums serve as a mechanism for drawing up the speech. Learning vocabulary minimum at teaching the Kyrgyz language - one of the priorities of the current methods of teaching of any language as a foreign language.*

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздүк минимум, орус классы, кыргыз тили, экинчи тил, оптималдаштыруу, компетенттүүлүк, кепте колдонуу, мазмун, окутуу процесси, окутуу усулдары, илимий-методикалык, илимий-теориялык, лексикалык минимум, орто мектептер, максаттар, принциптер.

Ключевые слова: *словарный минимум, классы с русским языком обучения, кыргызский язык, второй язык, оптимизация, компетенция, содержание текста, использование в речи, процесс обучения, методы обучения, лексический минимум, общеобразовательные школы, цели и задачи обучения, принципы.*

Key words: *vocabulary minimum, classes with Russian language learning, the Kyrgyz language, second language, optimization, expertise, content of the text, use of language, learning, teaching methods, lexical minimum, comprehensive schools, the goals and objectives of training, principles.*

Бүгүнкү күндө окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин экинчи тил катары сөздүк минимумдарды үйрөтүүдө окуучулар жазуу жана оозеки кебинде ээ болуучу практикалык-компетенттүүлүктөрдүн мазмунун оптималдаштырууну иштеп чыгуу көйгөйлүү маселелердин бири. Бирок, окутуу процессинде бул көйгөйлөрдү ишке ашырууда бир катар проблемалар али чечиле элек. Атап айтсак: окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда буга чейин да, азыркы убакта да сөздүк минимумдардын толук өздөштүрүлбөгөндүгү; мугалим тилдик фактыларды кайталап, сөздөрдү курулай жаттатып, анын негизинде грамматикалык мүнөздөгү тапшырмаларды гана аткарууга айрыкча көңүл бурулуп жатышы; окуучулардын билимин кыргыз тилинин лексикасын окутуу усулдары толук кандуу тактала электиги; окуучулардын оозеки жана жазуу кебин өстүрүүгө жана турмуш-тиричиликке байланыштуу сөздүк көнүгүүлөрдүн аздыгы; ошондой эле дидактикалык-окутуунун максаттарын, окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүн, сөздөрдү өздөштүрүүнүн класстан-класска улануусун эсепке алуу; коммуникативдик-сүйлөшүүнүн кандай учурда, кайсы чөйрөдө ишке аша тургандыгын жана окуучулардын жашоо шарттарын эске алуу; лингвистикалык-лексиканын колдонуш жыштыгын, тегиздигин, системалуулугун жана окуучулардын эне тилинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен мектепте окутуунун күнүмдүк иш тажрыйбасына колдонууга шарт түзүлүшү зарыл.

Демек, окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда сөздүк минимумду оптималдаштыруу толук иштелбегендиги бул макаланын актуалдуулугун далилдейт.

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде Мамлекеттик тилди окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн, лексикалык минимумдун практикалык-коммуни-

кативдик жагына басым коюу, азыркы кыргыз тили окуу китептерин сөздүк минимумдун негизинде коммуникативдик-функционалдык багытта кайра өркүндөтүп түзүү, чет тилдүү окуучуларга кыргыз тили окуу китептерин лексикалык минимум-сөздүктүн негизинде түзүп берүү. Мамлекеттик тилди окутуу боюнча сөздүк минимумду изилдөө иштерин жүргүзүү бүгүнкү күндүн бирден-бир талабы катары эсептелиши зарыл.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда окуучуларды кыргызча сүйлөй билүүгө үйрөтүүдө максатка жетүүнүн натыйжалуулугу окутуунун коммуникативдик-компетенттүүлүгүнүн талаптарына жооп бере алгыдай деңгээлде өзгөчө жыш колдонула турган сөздөрдү кылдат тандап алып, аларды окуу китептерине, программаларга жайгаштыра билүүгө байланыштуу.

Ар бир сабакта, жумада, чейректен–чейрекке, класстан-класска көчкөн сайын окуучунун калыптануусу, түшүнүгү, талдоосу кеңейип, практикалык ийгилиги толукталып тургандыгын эске алсак, стандарттар, программалар, окуу китептери да ошого багытталып, аны чагылдыра ала тургандай мүнөздөгү сөздөрдүн сандык жана мазмундук жактан улам татаалдаша бере турган өлчөмүн камтышы керектиги түшүнүктүү болот.

Мамлекеттик тилди алгач үйрөтүп, окута баштаган учурдан тартып эле, өзү жана курчап турган айлана-чөйрө, дүйнө, турмуш кубулуштары жөнүндө окуучуну жөнөкөй деңгээлде маалымат билүүгө үйрөтүү максаты коюлат. Бул учурдагы лексикалык минимум окуучу текстти окуп, мазмунун түшүнүүгө, суроолорго кыргызча кыскача жооп берүүгө мүмкүндүк берет. Демек, баштапкы мезгилде окуучулар лексикалык минимумдун жардамы менен кыргызча жөнөкөй формада пикир алышуусу керектигин, ал эми лексикалык минимум ушундай кепти түзүүдөгү көмөкчү механизм экендигин тастыктайт.

Себеби, класстан-класска көчкөн сайын лексиканын ролу жогорулай берет да, ал кыргызча жөнөкөй сүйлөшүүгө гана эмес, окуучулардын көз карашынын калыптанышын, түшүнүгүн кеңейтүүгө, эс тутумунун туруктуулугуна кызмат кылат. Сөздөрдүн керектүү өлчөмүн аныктоо жана окутуунун ар бир этабында, ар бир окуу жылында аны ырааттуулук менен ишке киргизүү окуучулардын сөз байлыгын калыптандыруу жана байытуу максатын көздөйт.

Ошондуктан белгиленген мөөнөттүн ичинде бардык мүмкүчүлүктөрүн, шык-жөндөмүн толук ишке киргизүү менен окуучулар өздөштүрүп кете турган сөздөрдүн өлчөмүн лексикалык минимум деп түшүнөбүз. Мындай лексикалык минимум–сөздүк чече турган айрым милдеттер төмөнкүлөр:

- практикалык зарылдыкка жана маанисине жараша кыргыз тилин окутуунун мазмунун өркүндөтүүгө жардам көрсөтөт;
- аз-аздан кеңейтиле берген лексикалык микротеманы ырааттуу түрдө байып келген микротилдин бөлүгү катары бааласак, окуучуларга кыргыз тилин адегенде өз ара пикир алышуунун, андан соң бара-бара билим алып, дүйнө таануунун каражаты катары окутуу ишине лексикалык минимум-сөздүк көмөк көрсөтөт. Кыргызча-орусча кош тилдүү окуучуларды окутуунун акырында бүтүрүп чыгаруу түпкүлүктүү максат иретинде алдыга коюлат;
- окутуунун максатына жана көрсөткүчүнө жараша класстан-класска улантуу менен окуучуларды сөз байлыгын өз бет алдынча байытууга багыттайт;
- лексикалык минимум окуу китептеринин жана программаларынын авторлоруна тиешелүү сөз материалын тандап алып, ага ылайык тексттердин түрлөрүн түзүүгө да пайдасын тийгизет;
- негизинен лексикалык минимум мамлекеттик тилди үйрөнүүдө окуучулар керек боло турган котормо, түшүндүрмө, темати-

калык өңдүү сөздүктөрдү түзүү иштеринде да колдонушат.

Кандайдыр бир тилде сүйлөй жана жаза билүү үчүн сөздөрдүн белгилүү сандагы тобунун маанилик өзгөчөлүктөрүн билүү, туура айтуу, жазуу жана ошол тилдин грамматикалык эрежелерине ылайык сөз айкаштарын, сүйлөмдөрдү түзүүгө машыгуу зарыл. Демек, сөздөрдү тандап алуунун принципти менен өлчөмүн аныктоо, лексикалык минимумдун бирдигин тандоо айрыкча мааниге ээ болот. Ал бирдик сөз экендиги түшүнүктүү.

Ошондуктан сөздөрдү жана алардын формаларын тандоодо негизинен төмөндөгү үч принцип тандалып алынды:

1. Дидактикалык-окутуунун максаттарын, окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүн, сөздөрдү өздөштүрүүнүн класстан-класска улануусун эске алуу зарыл.

2. Коммуникативдик-сүйлөшүүнүн кандай учурда, кайсы чөйрөдө ишке аша тургандыгын жана окуучулардын жашоо шартын эске алуу.

3. Лингвистикалык-лексиканын колдонулуш жыштыгын, тегиздигин, системалуулугун жана окуучулардын эне тилинин өзгөчөлүгүн эске алуу. Бул принциптер сөздөрдү тандоо учурунда бири-бири менен өз ара татаал, тыгыз байланышта болушкандыгы түшүнүктүү. Дидактикалык жана коммуникативдик принциптер акыр аягында лингвистикалык жол менен тандалган лексика дидактикалык жана коммуникативдик принциптерге ылайык такталып, бааланды.

Лексикалык бирдиктерди тандоодо төмөнкү учурларга айрыкча көңүл буруу зарыл.

1. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1–11-класстары үчүн кыргыз тилинин программасын (Бишкек, «ТАС», 2006, 94-б), ошондой эле кыргыз тилин эне тили, орус тилин башка тил катары жана чет тилдерди окутуунун программаларын карап чыгып, окуучулардын кыргызча сүйлөшүүсүнө керектүү сөздөрдү көбүрөөк камтуу.

2. Тексттерде сөздөрдүн колдонуу жыштыгын кадимки эле статистикалык эсептөө жолу менен аныктоо. Сөздөрдүн кеңири таралышы (тигил же бул сөз кезиккен ар кандай булактардын, тексттердин саны) жана сөздөрдүн жыштыгын (тигил же бул сөздүн ар кандай булактарда, тексттерде тез-тез кезигүүсү) өз алдынча изилдөө.

Көп тексттерде таралган сөздөр жыштыгы канча тыгыз болсо да, бир эле текстте кезигүүчү сөздөргө караганда сүйлөшүү процесси үчүн маанилүү экендигин лексикалык тандоого арналган илимий эмгектерде тастыкталып келет.

Көп сандагы ар кыл тексттерди статистикалык эсептөө аркылуу түзүүчү кандайдыр бир сөздөрдүн кыргыз тилинде колдонулуш өлчөмүн аныгыраак тактоого мүмкүндүк алат.

3. Мында сөздүн семантикалык баалуулугу эске алынат. Сөздүккө көп маанилүү сөздөр биринчи кезекте киргизилгени, алардын синонимдик, антонимдик эквиваленттери көрсөтүлүшү абзел.

4. Сөздүктө азыркы кыргыз тилиндеги жазма стилине кирүүчү сөздөрдү азайтып, сүйлөшүү стилине тиешелүү сөздөрдү арбыныраак тандоо. Себеби, орус класстарындагы окуучуларга биринчи ирээтте адамдардын өз ара жеке пикир алышуусуна жана турмуш тиричилигине байланыштуу сөздөрдү өздөштүрүүлөрү пайдалуу. Мына ушундан улам ар кандай чөйрөлөргө, учурларга төп келген төмөндөгүдөй ар кыл темалар боюнча сөздөр тандалып алынса практикага жакын болушу мүмкүн. Ал темалар: «Үй жана үй-бүлө», «Адам», «Мектеп жана мектеп турмушу», «Эмгек», «Эс алуу», «Спорт», «Шаар», «Айыл», «Искусство жана маданият», «Ата Мекен», «Жаратылыш», «Айбанаттар дүйнөсү», «Майрамдар», «Илим жана техника», «Жыл мезгилдери», «Өсүмдүктөр», «Курулуш», «Айыл чарба», «Өнөр жай», «Унаа», «Жаратылышты коргоо», «Адабият», «Кино жана театр», «Кыргыз Армиясы» ж.б.

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутууда айрым бир учурларда мугалимдер берилген теманы гана өздөштүрүүгө, эрежелерди кайталап, сөздөрдү жаттатып, анын негизинде грамматикалык мүнөздөгү тапшырмаларды гана аткарууга айрыкча көңүл бурушат. Себеби, окуучулардын билимин кыргыз тилинин лексикасын окутуу усулдары толук изилдене элек. Окуучулардын сөзүн өстүрүүгө жана турмуш-тиричиликке байланыштуу сөздүк көнүгүүлөр талаптагыдай эмес. Ошондой эле баалоо процесстерин (калыптандыруучу баалоо, жыйынтыктоочу баалоо, диагностикалык баалоо) мектеп практикасында кеңири жайылтуу бүгүнкү күндүн негизги көйгөйлөрүнүн бири.

Бул маселе лексиканы үйрөтүүдө окуучунун компетенттүүлүгүн, баалоонун ыкмаларын жана каражаттарын мектепте окутуунун күнүмдүк иш тажрыйбасына колдонууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Себеби, билим берүү мазмунунда кийинки он жыл ичинде сапаттык өзгөрүүлөр болууда. Окутуунун негизги максаты катары сабак берүүгө жасалып келген басым, эми окуучунун жалпы окуу көндүмдөрүн калыптандырууга которулду. Өз учурунда бул баалоо процессинин да өзгөрүшүнө алып келди.

Ал эми курстун лексикалык мазмуну окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилинин лексикалык бирдиктери лексика-семантикалык жана лексика-стилистикалык багытта окутулат. Алардын функционалдык стилдер боюнча жиктелиши текст, сөз өстүрүү жана жазуу иштери аркылуу үйрөтүлөт.

Мугалим ар бир жаңы сабакта лексикалык минимумга көңүл бурушу зарыл. Ал минимумга кыргыз тилдериндеги жазылышы жана мааниси окшош, маанилеш, бирок жазылышы жакын сөздөр да, окутуу процессинде кездешкен терминдик жана кесиптик сөздөр да кирет. Албетте, лексикалык минимумдун негизин жаңы сөздөр түзөт. Улам

класс жогорулаган сайын лексикалык кору толукталып отурат.

Ошондуктан лексикалык минимумга төмөнкүдөй талаптар коюлат:

1. жаңы сөздүн функционалдык кызматы;
2. сөздүн кепте колдонулуу жыштыгы;
3. жаңы сөздүн башка сөздөр менен айкалышуу мүмкүнчүлүгү;
4. жаңы сөздөрдүн сөз жасоочулук өнүмдүүлүгү;
5. жаңы сөздүн тилдин азыркы абалындагы активдүүлүгү;
6. жаңы сөздү катыштырып, сүйлөм түзүүгө жетишүү;
7. жаңы сөз орфограмма болсо, анын жазылуу эрежесин кошо түшүндүрүү;
8. жаңы сөздүн маанисин билүү.

Сөздүк минимумдун көлөмү ар бир сабакта 15-20 бирдикке чейин болушу максатка ылайыктуу.

Лексикалык бирдикти аныктоодо төмөнкүлөр эске алынат:

1. Бир эле сөздүн ар кандай грамматикалык формалары (мисалы: айыл, айылга, айылдар, айылым – бир эле сөз катары каралат);

2. Жасалышы өзгөчө формага ээ болгон сөздөр (мисалы: *бала – балдар, эки – экөө, мен – мага* деген сыяктуу жуптар эки лексикалык бирдик катары эсептелет);

3. Татаал сөздөр өз алдынча лексикалык бирдик катары каралат. (мисалы: *жер – суу, илим – билим, Кыргыз билим берүү академиясы, кызыл аскер, филфак ж.б.*);

4. Куранды мүчөлөр менен жасалган сөздөр (мисалы: *достук, кыргызча ж.б.*);

5. Кыргыз тилине башка тилдерден өздөштүрүлгөн сөздөр (мисалы: *экзамен, коммерция, биржа ж.б.*);

Жаңы сөздүн лексикалык маанисин түшүндүрүүдө төмөнкүдөй ыкмалар колдонулат:

1. Жаңы сөздүн лексикалык маанисин чечмелөө (*көөкөр – кымыз куюлуучу, териден көркөмдөп жасалган идиш*);

2. Жаңы сөздүн маанисин сүрөт аркылуу түшүндүрүү;

3. Жаңы сөздү синоними аркылуу түшүндүрүп берүү;

4. Жаңы сөздүн антонимин белгилөө;

5. Эгерде бар болсо, жаңы сөздүн омонимин көрсөтүү, маанилик айырмасын белгилөө ж.б.

Окутуунун лексикалык курсундагы жаңы сөз түшүнүгү неологизмдерди, ошондой эле, орус тилдүү окуучу үчүн түшүнүксүз болгон кыргызча сөздөрдүн бардык категориясын өзүнө камтыйт жана ал үчүн төмөндөгү шарттар түзүлүүгө тийиш:

- Жаңы сөз сүйлөм аркылуу гана өздөштүрүлөт.

- Жаңы сөздөр кийинки 5-6 сабакта катары менен окуучулардын эсине салынып турат.

- Жаңы сөздөр үчүн сөздүк дептерин уюштуруу максатка ылайыктуу.

Лексикалык минимумга төмөнкүдөй талаптар коюлат:

- Жаңы сөздүн функционалдык кызматы;

- Сөздүн кепте колдонулуу жыштыгы;

- Жаңы сөздүн башка сөздөр менен айкалышуу мүмкүнчүлүгү;

- Жаңы сөздөрдүн сөз жасоочулук өнүмдүүлүгү;

- Жаңы сөздүн тилдин азыркы абалындагы активдүүлүгү;

- Жаңы сөздү катыштырып, сүйлөм түзүүгө жетишүү;

- Жаңы сөз орфограмма болсо, анын жазылуу эрежесин кошо түшүндүрүү;

- Жаңы сөздүн лексикалык түшүндүрмөсүн чечмелөө.

Сөздүк минимумдун көлөмү жогорку класстарда ар бир сабакта 15-20 бирдикке чейин болушу максатка ылайыктуу.

Адабияттар:

1. Абдувалиев И. Сөздүн теги: Этимология жана лексикография: Окуу куралы. – Б. 2002. – 64-б.

2. Будагова Р.А. Язык и речь в кругозоре человека. – М.: Добросвет, 2000. – 304 с.

3. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери Б.: Педагогика, 2003.

4. Гулевица О.Е. Развитие речи учащихся. – М.: 1956. – 184-с.

5. Давлетов С. Байланыштуу речь. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. – Б.: 1999. – 67-б.

6. Добаев К.Д., Асанакунов Т.А. Кыргыз тилин өзгө тил катары окутуу методикасынын айрым маселелери. – Бишкек, 2008. – 83-б.

7. Формативдик баалоо жана инсанга багытталган окутуунун, таанып билүүнүн усулдары: мугалимдер үчүн усулдук колдонмо / К. Эсеналиева...автордук тобу. – Б.: 2007. – 166-б.

8. Кыргыз тили. Жалпы билим берүүчү окуу орус тилинде жүргүзүлгөн орто мектептер үчүн программа I-XI класстар үчүн. - Бишкек 2003.

*Рецензент: д.п.н., профессор
Добаев К.Д.*